

Szymon Osmola

Teoria prawa umów

Autonomia, efektywność,
sprawiedliwość

JURYSPRUDENCJA

15/2021

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

[Kup książkę](#)

Szymon Osmola

Teoria prawa umów

Autonomia, efektywność,
sprawiedliwość

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2021

Szymon Osmola – Europejski Instytut Uniwersytecki, Florencja

REDAKTORZY

Marek Zirk-Sadowski (Uniwersytet Łódzki), *Tomasz Bekrycht* (Uniwersytet Łódzki)
Bartosz Wojciechowski (Uniwersytet Łódzki)

SEKRETARZ

Robert Krason (Uniwersytet Łódzki)

RADA PROGRAMOWA

Andrzej Bator (Uniwersytet Wrocławski), *Tadeusz Biernat* (Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego), *Stanisław Czepita* (Uniwersytet Szczeciński), *Tomasz Gizbert-Studnicki* (Uniwersytet Jagielloński), *Mariusz Golecki* (Uniwersytet Łódzki), *Małgorzata Król* (Uniwersytet Łódzki), *Grzegorz Leszczyński* (Uniwersytet Łódzki), *Jerzy Leszczyński* (Uniwersytet Łódzki)
Leszek Leszczyński (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie), *Lech Morawski* (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu), *Tomasz Pietrzykowski* (Uniwersytet Śląski)
Marek Smolak (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), *Tomasz Stawecki* (Uniwersytet Warszawski), *Sylwia Wojtczak* (Uniwersytet Łódzki), *Jerzy Zajadło* (Uniwersytet Gdański)
Wojciech Zahuski (Uniwersytet Jagielloński)

RECENZENT

Wojciech Ciszewski

REDAKTOR INICJUJĄCY

Monika Borowczyk

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Anna Pisarek

KONCEPCJA GRAFICZNA OKŁADKI I STRON TYTUŁOWYCH

Katarzyna Turkowska

PROJEKT OKŁADKI

Agencja Reklamowa efectoro.pl

© Copyright by Szymon Osmola, Łódź 2021

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2021

Publikacja sfinansowana przez Narodowe Centrum Nauki
(projekt badawczy nr 2017/27/N/HS5/01156)

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.10123.20.0.M

Ark. wyd. 6,8; ark. druk. 7,0

ISBN 978-83-8220-451-3

e-ISBN 978-83-8220-452-0

[Kup książkę](#)

Moim Rodzicom

Spis treści

Przedmowa	9
Rozdział I. Teoria prawa umów	11
Wprowadzenie. Fundamentalne pytania teorii prawa umów.....	11
1.1. Współczesne teorie prawa umów	13
1.2. Teoria prawa umów – kwestie metodologiczne.....	15
1.3. Streszczenie	19
Rozdział II. Teorie oparte na autonomii woli.....	23
Wprowadzenie.....	23
2.1. Czym jest autonomia woli?.....	24
2.2. Umowa jako obietnica	26
2.3. Odmienne znaczenie obietnic i umów dla autonomii woli	29
2.4. Odmienne konwencje stojące u podstaw obietnic i umów	34
Podsumowanie.....	38
Rozdział III. Teorie oparte na efektywności	41
Wprowadzenie.....	41
3.1. Czym jest efektywność ekonomiczna?.....	42
3.2. Koszty transakcyjne.....	47
3.3. Efektywność a moc wiążąca umów	51
3.4. Wady teorii opartych na efektywności.....	55
3.5. Postulaty integracyjne w teorii prawa umów	57
Podsumowanie.....	60
Rozdział IV. Teorie oparte na sprawiedliwości.....	63
Wprowadzenie.....	63
4.1. Czym jest sprawiedliwość?.....	64
4.2. Sprawiedliwość komutatywna i doktryna słusznej ceny	68
4.3. Sprawiedliwość transakcyjna.....	72
4.4. Sprawiedliwość relacyjna.....	76
4.5. Sprawiedliwość naprawcza i teza o kontynuacji	81
4.6. Sprawiedliwość dystrybutywna a prawo umów.....	84
Podsumowanie.....	88
Rozdział V. Zintegrowana teoria prawa umów.....	91
Wprowadzenie.....	91
5.1. Zintegrowana teoria prawa umów. Sformułowanie.....	93
5.1.1. Integracja teorii opartych na autonomii woli i sprawiedliwości	93
5.1.2. Integracja teorii opartych na efektywności	96

5.2. Zintegrowana teoria prawa umów. Zastosowania.....	98
5.2.1. Zawieranie umów konsumenckich.....	99
5.2.2. Treść umów konsumenckich	100
5.2.3. Egzekwowanie umów konsumenckich.....	102
Podsumowanie.....	105
Zakończenie.....	107
Literatura	109

Przedmowa

Zadaniem niniejszej książki jest wprowadzenie do problematyki teorii prawa umów, a więc dziedziny refleksji dotyczącej filozoficznych zagadnień związanych z umowami i dotyczącymi ich regulacjami prawnymi. Nie są to zatem rozważania z zakresu generalnej filozofii prawa, która stara się odpowiedzieć na pytania dotyczące natury prawa jako takiego. Ograniczają się one do próby uzasadnienia istnienia określonej gałęzi prawa – prawa umów, a więc jednego z najważniejszych elementów współczesnych porządków prawnych, stanowiącego nieodłączną część życia każdego z nas. Codziennie zawieramy różnego typu umowy, a czasami jesteśmy również zmuszeni do ponoszenia określonych konsekwencji ich niedotrzymywania. W związku z tym czymś naturalnym jest filozoficzny namysł nad znaczeniem i celem istnienia umów, a także funkcjami dziedziny prawa regulującej powstawanie, wykonywanie i egzekwowanie zobowiązań umownych.

Celem teorii prawa umów, a zatem również tej książki, jest zidentyfikowanie takich pytań i próba znalezienia na nie odpowiedzi. Tym samym niniejsze rozważania mają za zadanie wypełnienie znaczącej luki w polskiej literaturze, bardzo rzadko zajmującej się tego typu fundamentalnymi pytaniami dotyczącymi umów. Z uwagi na kluczowe znaczenie umów dla każdego z nas, a także na abstrakcyjny charakter przeprowadzanych analiz, książka ta jest więc adresowana nie tylko do prawników, ale również filozofów, ekonomistów, socjologów czy politologów, jak również wszystkich innych zainteresowanych prawem umów. W założeniu jest ona nie tyle typową akademicką monografią, co raczej filozoficznym esejem o teorii prawa umów. Analizowane zagadnienia przedstawione są językiem możliwie prostym, zrozumiałym dla czytelników niezaznajomionych z żargonem prawniczym czy ze skomplikowanym aparatem pojęciowym współczesnej filozofii. W celu zilustrowania poruszanych zagadnień przywoływane są proste przykłady, a odwołania do poszczególnych instytucji prawa umów mają charakter incydentalny – z wyjątkiem ostatniego rozdziału książki, który prezentuje możliwe zastosowania rozwijanej tu teorii do konkretnych porządków prawnych. Głównym zamierzeniem autora jest przy tym zainteresowanie czytelników tematyką teorii prawa umów i zachęcenie ich do własnych rozważań.

Napisanie tej książki nie byłoby możliwe bez współudziału wielu osób, wobec których zaciągnąłem ogromny, choć niemający charakteru umownego, dług wdzięczności. Szczególne podziękowania jestem winien Wojciechowi Załuskiemu za nieustanne wsparcie i bezcenne rady, którymi obdarzał mnie nie tylko

przez cały czas powstawania niniejszej pracy, ale od samego początku mojej ścieżki akademickiej. Liczne rozmowy przeprowadzone z Hansem Micklitzem, Hanochem Daganem oraz Martijnem Hesselinkiem, wybitnymi znawcami prawa umów i jego teorii, w znacznej mierze wpłynęły na moje podejście do tej tematyki. Mateuszowi Grochowskiemu dziękuję za wnikliwe uwagi dotyczące pierwszej wersji książki oraz cenne wskazówki bibliograficzne. Agacie Poznańskiej – za wsparcie edytorskie i emocjonalne. Paniom Monice Borowczyk oraz Annie Pisarek z Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego – za nieocenioną pomoc w procesie redakcyjnym. Wreszcie, dziękuję za wszystko moim Rodzicom, którym dedykuję niniejszą książkę.

Badania w ramach niniejszego projektu zostały sfinansowane przez Narodowe Centrum Nauki (projekt badawczy nr 2017/27/N/HS5/01156).

Rozdział I

Teoria prawa umów

Wprowadzenie. Fundamentalne pytania teorii prawa umów

Niniejsza książka stanowi wstęp do problematyki teorii prawa umów. W związku z tym na samym początku należy zastanowić się, czym jest teoria prawa umów, szczególnie że przyjęte tutaj rozumienie tego terminu może różnić się od znaczenia przypisywanego mu w polskiej literaturze. Jak wynika z przedmowy, jest to dziedzina zajmująca się filozoficznymi zagadnieniami dotyczącymi umów oraz prawa umów. Jakże to zagadnienia? Otóż wydaje się, że ich istotę można sprowadzić do trzech pytań, które nazwiemy pytaniem ontologicznym, pytaniem normatywnym oraz pytaniem instytucjonalnym.

Pytanie ontologiczne teorii prawa umów brzmi po prostu: (1) Czym jest umowa? Dotyczy ono zatem natury czy esencji umowy. Pytanie to możemy sformułować również w nieco inny sposób: (1a) O czym mówimy, kiedy mówimy o umowach? Innymi słowy, jest to pytanie o definicję umowy. Nie chodzi przy tym o definicję czysto prawniczą, jak chociażby tę mówiącą, że istotą umowy jest „zgodny zamiar stron doprowadzenia do wywołania powstania, zmiany lub ustania skutków prawnych”, a „[z]awierając umowę, zobowiązują się one [strony] zarazem do jej wykonania”¹. Odpowiedź na pytanie ontologiczne powinno mieć zarówno prostszy, jak i bardziej abstrakcyjny charakter. Przykładem takiej odpowiedzi, której analizą zajmiemy się w rozdziale II, jest uznanie umowy za obietnicę lub wymianę obietnic. Choć odpowiedź taka zmusza nas do zadawania dalszych pytań (Czym jest obietnica?), to rzuca ona nieco światła na charakter umów i mówi nam coś o ich funkcji i znaczeniu w życiu człowieka.

Pytanie normatywne teorii prawa umów brzmi: (2) Jakże są racje dla mocy wiążącej umów?² Inaczej można je sformułować następująco: (2a) Dlaczego umów należy dotrzymywać? O ile poprzednie pytanie miało charakter analityczny,

¹ A. Brzozowski, *Umowy*, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 5, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. K. Osajda, C.H. Beck, Warszawa 2019, s. 472–473.

² Pytania (1) i (2) pojawiają się w bardzo podobnej formie u S. Smitha, *Contract Theory*, Oxford University Press, Oxford 1993, s. 41–51; pytanie (3) jest natomiast inspirowane przez R. Craswella, *Contract Law, Default Rules, and the Philosophy of Promising*, „Michigan Law Review” 1989, t. 88, nr 3, s. 489–529.

pytanie normatywne wykracza poza kwestie definicyjne. Szczególnie istotny jest tutaj fakt, iż umowy co do zasady podlegają egzekucji. Oznacza to, że jeżeli ktoś nie wywiązuje się ze swoich zobowiązań umownych względem innych, możliwe jest użycie przymusu państwowego w celu zmuszenia tej osoby do respektowania tych zobowiązań. Może to nastąpić poprzez zmuszenie jej do wykonania zobowiązania o konkretnej treści, zapłaty odszkodowania, innej formy zadośćuczynienia czy w jeszcze inny sposób. Niezależnie od formy, jaką ten przymus przybiera, egzekucja umów wiąże się ze zmuszeniem danej jednostki do uczynienia czegoś wbrew jej woli. We współczesnych liberalnych społeczeństwach tego typu użycie przymusu przez państwo wobec jednostki zawsze powinno wiązać się z odpowiednim jego uzasadnieniem. Stąd normatywne pytanie prawa umów odnosi się do racji, dla których umowy podlegają egzekucji. Przykładem odpowiedzi na pytanie normatywne, którym zajmujemy się szczegółowo w rozdziale IV, jest uznanie, że dotrzymywanie umów jest kwestią odpowiednio rozumianej sprawiedliwości, a ich egzekucja pomaga w realizacji zasad sprawiedliwości w ramach danego społeczeństwa.

Pytanie instytucjonalne teorii prawa umów brzmi: (3) Jaki kształt powinny przybrać instytucje prawa umów? Już pytanie normatywne sugerowało znaczenie instytucjonalnego aspektu prawa umów – egzekucja postanowień umownych wymaga bowiem istnienia odpowiednich organów, takich jak sądy, komornicy czy pełnomocnicy procesowi stron. Pytanie instytucjonalne idzie o krok dalej. Zwraca ono uwagę na ścisły związek umowy z jednej strony, i prawa umów z drugiej; sygnalizuje, że umowy nie są jedynie ciekawym zagadnieniem filozoficznym, ale mają również aspekt praktyczny, wyrażający się właśnie w istnieniu odpowiednich regulacji, instytucji, doktryn i organów. Przykładem odpowiedzi na pytanie instytucjonalne, o której powiemy więcej w rozdziale III, jest uznanie efektywności ekonomicznej za kryterium determinujące kształt, jaki powinny przybrać instytucje prawa umów.

Trzy powyższe pytania oraz towarzyszące im odpowiedzi są wzajemnie powiązane. Fakt, że umowy podlegają egzekucji, w znacznej mierze wpływa zarówno na rozważania dotyczące ich natury, jak i kształtu, jaki powinny przybrać instytucje prawa umów. Odpowiedź na pytanie normatywne częściowo determinuje zatem odpowiedzi na pytania ontologiczne i instytucjonalne. Zależność ta działa oczywiście również w odwrotnym kierunku – dana odpowiedź na pytania ontologiczne i instytucjonalne ma istotne znaczenie dla odpowiedzi na pytanie normatywne. Siłą rzeczy kolejność poszukiwania przez nas odpowiedzi na poszczególne pytania wpływa na całościowy kształt rozwijanej przez nas teorii prawa umów – pomimo faktu, że wszystkie trzy powyższe pytania należy uznać za równoważne. Jak jednak zobaczymy w toku dalszych rozważań, różne teorie prawa umów przykładają różną wagę do każdego z tych pytań. Kolejna sekcja przybliży trzy główne grupy współczesnych teorii prawa umów – teorie oparte na autonomii woli, teorie oparte na efektywności oraz teorie oparte na sprawiedliwości

– i wskazuje, które z powyższych pytań uznają one za najistotniejsze. Położyły to fundamenty pod ich bardziej szczegółową analizę, przeprowadzoną w dalszych rozdziałach pracy. Sekcja 2 zawiera dalsze rozważania dotyczące natury i celów teorii prawa umów, przede wszystkim w odniesieniu do pokrewnej dziedziny dogmatyki prawa umów oraz na tle dotychczasowej literatury przedmiotu. Sekcja 3 zawiera krótkie streszczenie kolejnych rozdziałów książki, pozwalające na rozwinięcie i doprecyzowanie niektórych z poruszanych tutaj wątków.

1.1. Współczesne teorie prawa umów

Umowy i prawo umów to jeden z fundamentów współczesnych społeczeństw liberalnych opartych na zasadach gospodarki wolnorynkowej. Nie powinno zatem dziwić, że rozważania podobne do prezentowanych w tej książce znaleźć można również u wybitnych myślicieli, których prace położyły fundamenty pod powstanie takich społeczeństw. Nie chodzi tutaj wyłącznie o kluczowe dla myśli oświeceniowej prace Hobbesa, Rousseau czy Kanta dotyczące umowy społecznej, ale również o te poświęcone umowom i prawu umów jako takiemu. Szczególne znaczenie prawo umów miało dla prac przedstawicieli tak zwanej nowożytnej szkoły prawa naturalnego, której czołowymi przedstawicielami byli tacy myśliciele jak Hugo Grocjusz czy Samuel Pufendorf. Najbardziej wnikliwą analizę umów, będącą zresztą pod silnym wpływem nowożytnej szkoły prawa naturalnego, zaproponował jednak u progu ery nowożytnej David Hume w *Traktacie o naturze ludzkiej*. Jego rozważania stały się inspiracją nie tylko dla tworzących bezpośrednio po nim myślicieli, jak chociażby Adam Smith, ale również dla współczesnych badaczy zajmujących się teorią prawa umów.

Hume uznawał umowy i prawo umów za jeden z fundamentów społeczeństwa, pozwalający na skuteczną koordynację działań jego członków³. Koordynacja ta przyczynia się do wzrostu bogactwa społecznego, przy jednoczesnym poszanowaniu wolności jednostek – Hume, jak wszyscy myśliciele liberalni, przywiązywał dużą wagę do zasady swobody umów. Co więcej, cnota dotrzymywania przyrzeczeń – która to kategoria obejmowała zarówno obietnice, jak i umowy – stanowiła jeden z kluczowych elementów teorii sprawiedliwości Hume’a, obok cnót poszanowania cudzej własności oraz posłuchu wobec rządzących⁴. Jak zatem widzimy, Hume utożsamiał z umowami i prawem umów trzy podstawowe wartości – wolność, bogactwo oraz sprawiedliwość – które, w jego ujęciu, razem stały u podstaw tego prawa i bezkonfliktowo się uzupełniały. Odwołanie się do

³ D. Hume, *Traktat o naturze ludzkiej*, tłum. C. Znamierowski, Aletheia, Warszawa 2005, s. 595–603.

⁴ Por. G. Postema, *Hume's Reply to the Sensible Knave*, „History of Philosophy Quarterly” 1988, t. 5, nr 1, s. 23–40.

tych wartości pozwoliło mu na sformułowanie wstępnej odpowiedzi na normatywne pytanie teorii prawa umów⁵. Jednocześnie nie przykładał on większej wagi do ontologicznego i instytucjonalnego aspektu prawa umów w rozumieniu przedstawionym wyżej.

Mimo tego, że Hume poświęcił powyższym zagadnieniom stosunkowo mało miejsca, jego rozważania można zinterpretować jako inspirację dla najważniejszych grup współczesnych teorii prawa umów. W dalszych rozdziałach tej książki analizowane są trzy takie grupy teorii: teorie oparte na autonomii woli, teorie oparte na efektywności (teorie ekonomiczne) oraz teorie oparte na sprawiedliwości (teorie sprawiedliwościowe). Każda z tych grup teorii za fundamentalną zasadę prawa umów uznaje jedną z wartości, do których odwoływał się Hume przy okazji rozważań nad cnotą dotrzymywania obietnic, a więc wolności, bogactwa lub sprawiedliwości. Oczywiście pytania, które stawia współczesna teoria prawa umów w odniesieniu do tych zasad, są o wiele bardziej precyzyjne, niż miało to miejsce u Hume'a. Współczesne teorie są również świadome faktu, że pojęcia autonomii woli, efektywności ekonomicznej i sprawiedliwości są podatne na kontestację i mogą być rozumiane na wiele różnych sposobów. Co więcej, te sposoby – przynajmniej w niektórych interpretacjach – mogą stać ze sobą w konflikcie. Pozwolenie jednostkom na pełne wyrażenie i realizację ich autonomii woli może prowadzić do rezultatów wątpliwych z punktu widzenia efektywności lub sprawiedliwości. Podobnie skupienie się wyłącznie na maksymalizacji dobrobytu społecznego czy dążeniu do różnie rozumianej sprawiedliwości może narażać na szwank realizację pozostałych wartości, potencjalnie realizowanych przez prawo umów. Kwestie te będą szczegółowo analizowane w kolejnych partiach książki, a ich zapowiedź znajduje się w streszczeniu zamieszczonym w ostatniej sekcji tego rozdziału.

W tym miejscu warto jedynie zauważyć, iż każda z wymienionych grup teorii prawa umów – teorii opartych na autonomii woli, teorii ekonomicznych oraz teorii sprawiedliwościowych – uznaje za kluczowe inne z trzech wspomnianych wyżej pytań. Dla teorii opartych na autonomii woli będzie to pytanie ontologiczne – większość z nich stara się przede wszystkim znaleźć odpowiedź na pytanie, czym jest umowa, i dopiero w tym kontekście szukać odpowiedzi na pytanie normatywne oraz pytanie instytucjonalne. Jak zobaczymy w rozdziale II, duża część tych rozważań sprowadza się do kwestii, czy umowa stanowi obietnicę lub wymianę obietnic, czy też jest fenomenem podobnym, ale jednak odrębnym od obietnicy. Dla teorii ekonomicznych najważniejsze jest pytanie instytucjonalne. Innymi słowy, znaczenie ma dla nich przede wszystkim to, w jaki sposób powinny być zaprojektowane instytucje prawa umów. Dopiero wtedy, kiedy poznamy odpowiedź na to pytanie – dla teorii ekonomicznych jest

⁵ Zob. też Ch. Fried, *Contract as Promise: A Theory of Contractual Obligation*, Oxford University Press, New York 2015, s. 15.

ona naturalnie związana z kryterium efektywności – możemy zastanawiać się nad abstrakcyjnymi pytaniami o naturę umów i racje dla ich mocy wiążącej. Z kolei teorie sprawiedliwościowe za najważniejsze uznają pytanie normatywne. Tylko wtedy, kiedy jesteśmy w stanie uzasadnić fakt, iż umowy podlegają prawnej egzekucji, a więc pod groźbą użycia przymusu wobec jednostek, możemy dalej zastanawiać się nad ich naturą oraz konkretnym kształtem, jaki powinno przyjąć prawo umów.

Znaczna część przeprowadzonych w niniejszej książce rozważań poświęcona jest analizie i krytyce istniejących teorii opartych na autonomii woli, teorii ekonomicznych oraz teorii sprawiedliwościowych. Jak zobaczymy, każda z nich ma swoje mocne i słabe strony, co po części wynika z faktu, że uznają one za kluczowe inne z trzech fundamentalnych pytań teorii prawa umów. Ostatni rozdział poświęcony zostanie próbie zarysowania własnej, integralnej teorii prawa umów, która łączyłaby mocne strony każdej z trzech grup teorii, bez jednoczesnego powielania ich wad. Próba ta może być rozumiana jako reinterpretacja koncepcji Hume’a, w której wolność (autonomia woli), bogactwo (efektywność) oraz sprawiedliwość łącznie stoją u podstaw prawa umów. Będzie to więc propozycja pluralistycznej teorii prawa umów. Uprzedzając nieco te rozważania, możemy jednak wspomnieć, że – podobnie jak teorie sprawiedliwościowe – za kluczowe pytanie związane z prawem umów teoria ta będzie uznawać normatywne pytanie o racje dla mocy wiążącej umów. Z tego względu, mimo że wykorzystywać będzie również osiągnięcia teorii opartych na autonomii woli i teorii ekonomicznych, w gruncie rzeczy będzie to odmiana teorii sprawiedliwościowej. Zanim jednak przejdziemy do tych merytorycznych rozważań, warto w tym miejscu pochylić się nad dalszymi zagadnieniami metodologicznymi związanymi z teorią prawa umów, którym poświęcona jest następna sekcja.

1.2. Teoria prawa umów – kwestie metodologiczne

Ontologiczne, normatywne oraz instytucjonalne pytania teorii prawa umów to pytania o charakterze filozoficznym, charakteryzujące się dużą abstrakcyjnością. Jak widzieliśmy w poprzedniej sekcji i zobaczymy w dalszych rozdziałach, w poszukiwaniu na nie odpowiedzi teoria prawa umów odwołuje się do fundamentalnych zasad lub wartości – autonomii woli, efektywności lub sprawiedliwości. Nie zmienia to jednak faktu, że prawo umów jest instytucją od początku ukierunkowaną na praktykę. Umowy zawieramy w celu wywołania określonych skutków lub osiągnięcia określonych korzyści. Instytucje prawa umów służą ułatwieniu realizacji tych celów, przy jednoczesnym poszanowaniu analogicznych celów innych jednostek. Prawo umów oferuje wiele mniej lub bardziej szczegółowych narzędzi służących do realizacji tego zadania. Przykładami takich narzędzi w polskim systemie prawa są chociażby uregulowania dotyczące składania ofert